

Kramerius 5

Digitální knihovna

Podmínky využití

Knihovna AV ČR poskytuje přístup k digitalizovaným dokumentům pouze pro nekomerční, vědecké a studijní účely a pouze pro osobní potřebu uživatelů. Část dokumentů Digitální knihovny AV ČR podléhá autorským právům. Využitím digitální knihovny a vygenerování kopie části digitalizovaného dokumentu se uživatel zavazuje dodržovat tyto podmínky, které musí být součástí každé zhotovené kopie. Jakékoli další kopírování materiálů z digitální knihovny není možné bez případného písemného svolení Knihovny AV ČR.

Hlavní název: **Slovo a slovesnost**

Vydavatel: **SK Press**

Vydáváno v letech: **1935-**

Číslo ročníku: **XXXII**

Datum vydání čísla: **1971**

Identifikátor ISSN: **0037-7031**

Identifikátor SICI: **nez.**

Stránky: **193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207**

FRANTIŠEK DANEŠ

V posledních letech věnuje světová lingvistika značnou pozornost větné sémantice. Bylo navrženo, popř. rozpracováno několik různých přístupů a stále se objevují nové (srov. o tom u Daneše, 1970a). Všem je však společné to, že nakonec vyúsťují v sémantickou analýzu a klasifikaci sloves. Je to zcela samozřejmé vzhledem k charakteru slovesa jako slovního druhu a verba finita především: jakožto slovesný přísudek jeví se jako větotvorný element na rovině struktury formálně gramatické a na rovině sémantické struktury věty „přiděluje“ sémantické funkce (role) lexikálním elementům na funkčních místech gramatického vzorce věty. (Srov. Daneš 1968, 1968a, 1970.) Je tedy zřejmé, že sémantická struktura věty (rozuměj slovesné) buduje na sémantické struktuře slovesa, tj. na struktuře jeho významu. Sledující některé Skaličkovy myšlenky o lexikální či implicitní syntaxi a o redundantnosti morfologie (Skalička 1960, 1962), mohli bychom říci, že (některé) strukturní složky slovesného významu se vlastně uplatňují jako implicitní prostředky syntaktické, usouvztažňovací. Mám na mysli např. ten fakt, že morfologicky neregulární výraz jako *Nějaký člověk přinést vy kniha* chápeme nakonec jako větnou výpověď a porozumíme mu správně přesto, že mu chybí morfologické prostředky usouvztažňující (a modifikující). Je tomu tak díky některým strukturním rysům slovesa *přinést* (v daném významu), a to především těm, které se projevují po formální stránce v tom, že jde o sloveso osobní s vazbou Acc. + Dat. neboli o sloveso dosaditelné do gramatického větného vzorce podoby $(S_{nom}) \rightarrow VF \begin{matrix} \nearrow S_{acc} \\ (S_{dat}) \end{matrix}$ a po stránce sémantické tím, že výraz *nějaký člověk*, dosazený na místo S_{nom} , má sémantickou funkci agentu, slovo *kniha* (S_{acc}) má funkci patientu a *vy* (S_{dat}) funkci adresáta. (Navíc tu ovšem hrají roli i některé sémantické kategorie příslušných substantiv.)

Docházíme tedy k myšlence, že každý slovesný význam obsahuje v svém jádru jistou strukturu sémantických rysů, které mohou potenciálně být syntakticky relevantní. Nazvěme zápis takovéto struktury „sémantickou formulí“ (SF) daného slovesného významu. Přitom si ovšem musíme být vědomi toho, že tato formule není, obecně vzato, totožná se sémantickým vzorcem věty (SVV), která dané sloveso (v daném významu) obsahuje. (O vztahu SF k SVV viz podrobněji v mé práci 1972.) Domníváme se však, že stanovení takovýchto formulí je nutným předpokladem pro syntakticky relevantní klasifikaci sloves, a tedy i pro osvětlení sémantické struktury vět. Že má svůj dosah i pro lexikologii a lexikografii, je arci nábíledni.

V naší jazykovědné tradici je známé především Havránkovo sémantické třídění sloves (viz Havránek 1928, 12n.) jednak na akční a stavová (vyjadřující stav a jeho změnu), jednak (a tato druhá klasifikace se kříží s první) na tranzitivní (předmětná, objektová) a intranzitivní (podmětná, subjektová, nepředmětná). S obdobnými klasifikacemi (podrobnějšími i méně podrobnými) se ovšem běžně setkáváme v lingvistické literatuře starší (o ní

194 referuje Havránek v cit. práci) i novější (srov. např. velmi zajímavé výklady u Lyonse 1968). Náš výklad naváže na Havránka a s přihlédnutím k některým novým pracím se pokusí o podrobnější systematickou klasifikaci.

Z Havránkova pojetí přejímám především rozlišení původce činnosti (agentu) a nositele (stavu nebo jeho změny, který není totožný s patientem činnostních sloves tranzitivních), dále pak kritérium, podle něhož slovesa, „která nemohou být pojímána jako akční, nevyjadřují slovesný rod“, a ovšem i jeho důraz kladený na tu skutečnost, že existuje přechod mezi kategoriemi (předjímající později vypracovanou koncepci centra a periférie — srov. TLP 2; jde jednak o to, že některá slovesa kolísají mezi pojetím akčním a stavovým, jednak o důležité zjištění o blízkosti kategorie pasíva a stavu¹).

Ze současných prací jsem se inspiroval hlavně u logiků z okruhu problematiky „the philosophy of action“, kteří — ač z pozic nelingvistických — navrhli několik možných analýz stavů a činností; zejména Wrightova trichotomie faktů (‘states of affairs’ — ‘processes’ — ‘events’) se mi jevila jako dosti plodné východisko i pro analýzu jazykovědnou.²

Ve svém pokuse o klasifikaci dělím slovesné významy v první řadě na statické a dynamické (průběhové); první z nich nazývám situace (a příslušná slovesa pak situační),³ druhé pak děje (slovesa dějová).

Slovesa situační vyjadřují staticky pojaté vztahy, jako je existence, rozložení nebo umístění v prostoru (např. dům *stojí*, *nalézá* se na zahradě), vztah přináležitosti (*patřit* někomu; *mít*), nositelství vlastnosti nebo stavu (*jevit* se jakým), vztahy různosti, totožnosti, podobnosti, shody apod. (*převyšovat*, *lišit* se, *záležet* v něčem, *obsahovat* něco). Ve většině případů se tyto vztahy vyjadřují též pouhou sponou *být*.⁴ (Podrobnější analýzu těchto sloves podává J. Kořenský 1971.)

Sémantické formule sloves situačních jsou tedy většinou dvojmístné relace typu xRy , přičemž podle potřeby můžeme klasifikaci zjemnit zavedením symbolu L pro vztah lokalizace, P pro přináležitost, N pro nositelství (vlastnosti ap.). Negaci daného vztahu vyjádříme pak tučně vytištěným symbolem vztahu. Tedy např. slovesu *stát* (dům *stojí* na zahradě) odpovídá formule xLy , v níž x je proměnná pro obor lokalizovaných entit a y pro obor lokalit.

Za zmínku stojí, že hlavní typy situačních významů, tj. existence, lokace

¹ B. Havránek na jedné straně zdůrazňuje, že pasívum nelze ztotožňovat se stavem (jak se někdy dalo), avšak zároveň upozorňuje, že „blízkost jejich nelze v určitých případech popírat a je možný přechod od jedné k druhé: potlačení činitele... vede od činnosti k stavu, a opět stav pojímaný jako výsledek činnosti přechází v pasívum“ (o. c., s. 17). — Také Jespersen (1924, s. 86) zdůrazňuje, že některá slovesa (jako např. *resist*, *scorn*, *please*) lze těžko do zvolených tří kategorií (‘action’, ‘process’ or ‘state or condition’, odpovídající kategoriím Havránkovým) zařadit.

² Viz von Wright, 1963. — V čítance Whiteové (1968) nalézáme např. toto třídění sloves: (1) slovesa epizodická, zahrnující „acts, actions, activities, accomplishments, happenings, ways of passing time, attempts, omissions“, a (2) slovesa neepizodická („states, tendencies, possessions“ aj.). — Také u Lyonse (1968, s. 315) se objevuje v souvislosti se stavovými slovesy termín *state of affairs* a proti nim se staví *actions*, *events*, *processes*.

³ Dobře si uvědomuji, že tento termín není právě nejvhodnější, ale nenalezl jsem lepší; název *stavy* je příliš vázán na jiné klasifikační pojetí. Tento, stejně jako další termíny *proces* a *situace*, je tedy třeba chápat spíše značkově než popisně.

⁴ Soudím, že Lyonsovo třídění funkce anglické spony *to be* je vhodným východiskem i pro analýzu češtiny. Lyons (1968) rozlišuje tyto její funkce: (1) existenční (zřídka bez místního nebo časového určení), (2) identifikační, (3) atributivní: a) řadicí (sortal sentences: „Lev je šelma“), b) charakterizační („Lev je divoký“), (4) lokativní.

a přináležitost, nejsou od sebe ostře ohraničeny. Stačí připomenout např. výrazy typu *Mám tu knihu u sebe* a vůbec sémantické spektrum slovesa *mít* (o ruském vyjadřování posese nemluvě), nebo otázku a odpověď „Máte banány?“ — „Ne, banány už nejsou.“

Děje (tj. významy průběhové, dynamické) lze rozčlenit na dvě velké podtřídy: na relativně jednoduché procesy (slovesa procesuální) a složené události (slovesa událostní).

Procesy lze snáze definovat negativně než pozitivně: jsou to takové děje, které nelze chápat jako události. Budeme proto nejprve definovat událost. Událostí nazývám takový slovesný význam, který lze chápat jako změnu, a to jakožto přechod (T) od nějakého významu počátečního, výchozího (od východiska v) k významu výslednému, závěrečnému (k závěru z). Obecná formule události je tedy vTz . Podle toho klasifikujeme jako událost význam slovesa *ochočít* (*Miloš ochočil kotě*), neboť jde o změnu, o přechod kotěte z počátečního stavu (divokosti a plachosti) do výsledného stavu (krotkosti). Podobně jsou událostními slovesy (z) *krotnout*, *rozsvítit* // *rozsvěcovat*, *rozplakat se*, *odejít* // *odcházet*, *vytvořit* // *vytvářet* // *tvorit* atp. Naproti tomu význam sloves jako např. *svítit*, *skákat*, *trápit se*, *vyprávět*, *jít*, *vodit* nemůžeme popsat jako přechod od nějakého východiska k nějakému závěru a postihnout formulí vTz , a proto musíme tato slovesa klasifikovat jako procesuální.

Tedy slovesa procesuální vyjadřují, jak se někdo nebo něco projevuje, chová, jedná, jakou činnost vykonává, čím se obírá atp. Zhruba a předběžně bychom je mohli roztrždit takto:

I. Procesy akční

1. Nejblíže k procesům neakčním mají ty procesy činnostní, které představují děje omezené jen na vykonavatele, tedy děje (d), které vykonavatel (nazvěme jej procesorem, PR) koná jen sám se sebou; např. Karel *skáče*, *vzdychá*, *směje se*, *leze*; *tančí*; *zedničí*. Takováto slovesa neimplikují po stránce sémantické žádnou další entitu účastnicí se na ději kromě procesora. Jejich SF je tedy $PR(x)d$. Příznačný je i způsob výkladu jejich významu v slovníku — srov. SSJČ: ‚činit skoky‘, ‚vydávat vzdechy‘, ‚provádět tanec‘ —, v němž kategoriální sloveso činnostní vyjadřuje významový rys akčnosti, kdežto vlastní děj je vyjádřen příslušným jménem dějovým. (Tento strukturní rozklad není ovšem jedinou možnou definicí daného významu; tak např. význam slovesa *tančit* by bylo možno popsat i jiným způsobem, např. ‚pohybovat se v rytmu . . .‘.) Některá z těchto sloves se sice mohou chovat po stránce formálně gramatické i jako slovesa přechodná, tj. mít u sebe gramatický předmět (tzv. vnitřní), např. *Karel tančí valčík* (mohli bychom v takovém případě mluvit o předmětovém užití slovesa bezpředmětového). Avšak z hlediska sémantického nevyjadřuje tento element (*valčík* apod.) nějakou další entitu na ději zúčastněnou, nýbrž jen specifikaci daného procesu (tedy element charakteru adverbialního, nikoli objektového). Jestliže *Karel dnes netančí* znamená ‚Karel dnes neprovádí tanec‘, potom *Karel tančí valčík* znamená ‚Karel provádí (druh tance zvaný) valčík‘. Jinými slovy, v opisném výrazu ‚provádět tanec‘ se nahradí obecný název *tanec* speciálním názvem *valčík*. Ostatně i samo slovo *tanec* má (podle svědectví SSJČ) jednak význam obecný (‚sled rytmických pohybů a posunků‘), jednak speciální (‚jistý druh těchto pohybů‘). Proto také okruh

substantiv dosaditelných do předmětové konstrukce slovesa *tančit* (a jemu podobných) na místo S_{acc} je značně omezen: jde o druhové názvy (tedy hyponyma) k rodovému názvu *tanec*. (Srov. podrobněji u Daneše 1968a, [1971].)

2. Činnostní procesy, jejichž děj vykonavatele přesahuje, tj. takové, které implikují ještě alespoň jednu další entitu na ději nějakým způsobem zúčastněnou. Jde tedy o slovesa, či přesněji o slovesné významy „sémanticky tranzitivní“ (tranzitivní v širokém smyslu, srov. Havránek 1928). (Tato entita bývá většinou vyjádřena gramatickým předmětem.) U těchto slovesných významů budeme nazývat vykonavatele děje *agentem* (A). Jde např. o tyto slovesné významy: Karel *přemýšlí* a *vypráví* o budoucnosti, *vidí* přítele, *zdraví* Evu, *pronásleduje* kočku, *útočí* na nepřítele, *vyhýbá se* společnosti, *dívá se* na film, *nese* tašku, *vede* psa, *bije* psa, *usmívá se* vtipu, *obdivuje se* její vytrvalosti, *bojuje s* tvrdým soupeřem; — Karel *závidí* Honzovi auto, *vypráví* dětem pohádku. Jejich SF je tedy $A(x)d(y)$, resp. $A(x)d(y, z)$.

Tak jako u sloves sémanticky intranzitivních bylo třeba uvažovat případy jejich užití v konstrukci gramaticky předmětové, tak zde naopak je třeba uvažovat o užití sloves sémanticky tranzitivních v gramatické konstrukci bezpředmětové. Tak např. sloveso *kousat* (význam č. 2 v SSJČ) implikuje vždy kromě agentu ještě jeden další element na děje zúčastněný; srov. v popise „napadat někoho zuby nebo kusadly“ složku „někoho“. Ve větě *Tenhle pes dobré lidi nekouše*, založené na gramatické konstrukci předmětové, je tato složka vyjádřena akuzativním předmětem *dobré lidi* (tedy „sémantický předmět“ je explicitě vyjádřen předmětem gramatickým). Avšak ve větě *Tenhle pes nekouše* je užití slovesa *kousat* v konstrukci bezpředmětové: nejen že není řečeno, koho nekouše, nýbrž to ani řečeno být nemůže; nejde tu tedy o příležitostné nevyjádření členu potenciálního, nýbrž o užití vskutku gramaticky bezpředmětové (z hlediska sémantického by tu bylo možno mluvit o předmětu všeobecném). Jistou obdobu nalzáme u typu *vařit*; to je sice slovesem událostním, nikoli procesuálním (a to jak ve významu 1 „uvádět do varu“, tak 2 „varem připravovat pokrm n. nápoj“), avšak ve větách typu *V pondělí tato restaurace nevaří*, založených na gramatické konstrukci bezpředmětové, jde opět o sémantický předmět všeobecný, ve větě implikovaný, takže se tu sloveso *vařit* nestává procesuálním, nýbrž zůstává implicitně událostním. Znamená to tedy, že ve SF slovesa *vařit* „připravovat pokrmy varem“ ($x\bar{E}$) $TA(e)$ ($x\bar{E}$) neodpovídá proměnné x žádný element gramatického větného vzorce, a tedy ani žádný větný člen v příslušných větách. Toto zjištění lze pokládat za naši explikaci termínu *všeobecný sémantický předmět* (kterýžto termín by však asi bylo lépe nezavádět). (Srov. též Němec 1968.)

P o z n á m k a: Za zvláštní modifikaci procesů (popř. i událostí) lze považovat užití takových sloves k vyjádření *s c h o p n o s t i* agentu, procesora nebo nositele vykonávat (vykonat) jistý proces (událost). Bývá to buď ve spojení s modálním slovesem (*Karel umí tančit, vařit*), nebo bez něho, zpravidla pak ve spojení s nějakým výrazem kvalifikujícím (*Náš Pepíček už čte, Naše maminka vaří dobře*). Implikovaný „sémantický předmět“ opět nemůže být vyjádřen a je „všeobecný“ (o modálních slovesech viz u Kořenského 1971).

Sémantické elementy, na něž děj přesahuje, bylo by možno dále klasifikovat. Především případy typu *vypráví pohádku* by bylo možno vydělit jako stojící nejbližše typu intranzitivnímu, neboť jde u nich o udání obsahové specifikace děje (o), v případech

jako *pronásleduje nepřítele* by bylo možno mluvit o zaměření děje (z), u *nese dopis* o předmětu (p), u *usmívá se tomu* o motivu (m) atp.; u *vypráví dětem pohádku* o zaměření a obsahu (z, o). Avšak každá taková klasifikace je do jisté míry arbitrérní a vágní (i když necháme stranou otázku zvolených termínů); záleží jednak na zvoleném přístupu (východisku) klasifikace, jednak na hloubce a jemnosti analýzy. Tak např. u slovesa *vidím (otce)* záleží interpretace elementu ‚otec‘ na tom, jaké psychologické a gnozeologické východisko zvolím; u *obdivuji (jeho obrazy)* můžeme pokládat ‚jeho obrazy‘ za předmět (vzhledem k akuzativní formě odpovídajícího větného předmětu), nebo při vazbě dativní (*obdivuji se obrazům*) za ‚zaměření (adresáta)‘ („Čemu platí tvůj obdiv?“), nebo za ‚obsah‘ daného citového vztahu, popř. za ‚motiv (důvod)‘ k obdivu apod. — Z těchto důvodů zůstáváme zde u pouhého rozlišení na agens děje (x) a element(y) dějového přesahu (y, z).

II. Procesy n e a k č n í (s nositelem děje)

1. Slovesa intranzitivní; SF: $N(x)d$; např. *lampa svítí*; *kámen větrá*; *Karel spí*, *žízní*, *chátrá*, *postonává*; *oheň hoří*; *stromy kvetou*. (Některá mají blízko k „situacím“; srov. *stůně ~ je nemocen*, avšak *postonává ~ 0*; *žíznit ~ mít žízeň*.)⁵

2. Slovesa tranzitivní; SF: $N(x)d(y)$; např. *Karel trpí nespavostí*, *bojí se netopýrů*, *třeše se zimou*. (O sémantické klasifikaci elementu y platí totéž, co bylo řečeno výše.)

Mezi I a II existují ovšem případy přechodné. Tak např. sloveso *toužit* (po něčem) bychom chápali spíše jako proces s nositelem (srov. SSJČ: ‚mít touhu‘), kdežto *přát si* (něco) spíše jako proces s agentem, zejména u významu ‚dávati najavo požadavek něčeho‘.⁶

III. Procesy n e č l e n ě n é: např. *mrzne*, *blýská se*, *uhodilo*, *hoří*.

K interpretaci strukturních formulí procesuálních významů: Proces se tu rozkládá na tyto druhy strukturních elementů: (1) sémantická konstanta d , představující čistě lexikálně sémantickou charakteristiku daného slovesa; (2) klasifikační funkci (úlohu) A , PR nebo N ; (3) proměnné x, y, z (z nichž x je proměnnou ve funkci A, PR nebo N).

Obecnou formulí významu sloves *u d á l o s t n í c h* je, jak už bylo uvedeno, vTz (tj. přechod od východiska k závěru). Oborem proměnných v, z jsou situace (s), procesy (p), popř. (rekurzivně) i události (u). Při analýze a klasifikaci událostí si tedy všímáme různých typů situací a procesů (popř. událostí) dosazených na místa proměnných v, z . Druhým kritériem je pak povaha přechodu (T), který sám představuje také jistý obecný typ procesu (‚změnu‘). Dospíváme tak k různým třídám událostí a k různým stupňům zobecnění.

A) K velmi obecným třídám dospíváme, zvolíme-li za klasifikační kritérium tu okolnost, zda východiskem a závěrem přechodu jsou situace nebo procesy (popř. události). Ukazuje se, že bychom mohli počítat s těmito třídami:

⁵ Dynamické, průběhové (dějové) pojetí sloves jako *stonat*, *žíznit* dosvědčují i sekundární významy, doložené ve spojeních jako „stonat (žíznit) po něčem“, obsahující zřetelně dějové ‚směrování‘ (po něčem).

⁶ Možnost parafrázovat sloveso *toužit* spojením *mít touhu* nelze chápat jako argument pro nedějový (situační) charakter tohoto slovesa (i když připustíme plnou synonymii obou): sloveso *toužit* a subst. *touha* jsou ze synchronního hlediska souvztažné, a i samo *touha* má charakter dějový. Z hlediska sémantického jeví se tedy spojení *mít touhu* jako analytická perifráze slovesa *toužit*, a nikoli opačně (tj. *toužit* jako syntetická verbalizace nominálně verbální fráze *mít touhu*).

(1) s_1Ts_2 , např. (z)hubnout, (z)měkčit, vysvětlit // vysvětlovat, (o)holit se, (s)tvořit, spravit // spravovat, navštívit // navštěvovat, zavřít // zavírat, ztratit // ztrácet, vytrhnout // vytrhat.

(2) sTp , např. vyběhnout.

(3) pTs , např. opít se.

(4) p_1Tp_2 doložen patrně jen v modifikaci $p_1'Tp_1''$, tj. přechody mezi různými „stupni“ téhož procesu (rozhořívát se ‚stále silněji hořet‘)⁷ a v modifikaci se zápořem (viz dále).

(5) uTs , např. obnovit.

Navíc musíme počítat i se strukturami, v nichž vystupují složky v podobě záporné. Tak např. u slovesa *ztratit* (Karel ztratil peněženku) jde o přechod ze situace s_1 , kdy Karel peněženku měl (xPy , kde x stojí za ‚Karel‘, y za ‚peněženka‘ a P za vztah ‚přináležet‘), do situace s_2 , kdy ji už nemá. Avšak tato situace s_2 není nijak pozitivně charakterizována, proto místo s_2 zapíšeme s_1 (tj. negovanou situaci východiskovou xPy), takže sloveso *ztratit* odpovídá formuli s_1Ts_1 . Obdobně u události *rozplakat se* nelze východisko charakterizovat jinak než negativně, tj. že daný proces neprobíhá, tedy $N(x)d$; daná entita x může být v nejrůznějších situacích, účastnit se nejrůznějších jiných procesů nebo akcí: jedinou podmínkou (tj. předpokladem, presupozicí) je, že nepláče; tedy p_1Tp_1 . Naproti tomu tam, kde pro východisko nějakého přechodu existuje v daném jazyce výraz pozitivně jej charakterizující, nebylo by správné pracovat s negativními proměnnými. Např. u slovesa *usnout* je pozitivní východiskovou presupozicí ‚bdění‘, takže SF tohoto slovesa je p_1Tp_2 , kde p_1 je ‚bdění‘ ($N(x)d_1$) a p_2 ‚spánek‘ ($N(x)d_2$). Negované symboly se objevují i v těch SF, jejichž složkami jsou události. Tak např. SF slovesa *zajistit* (*Zajistit přepravu brambor*) lze zapsat v podobě u_1Tu_1 , v níž symbolu u_1 odpovídá ‚přepravovat (brambory)‘.

Pojem „předpokladu (presupozice)“ je důležitý. Podle britského logika Strawsona (1952) (od něhož převzali tento termín i generativní sémantici) se rozumí presupozicí toto: Jestliže pravdivost výpovědi učiněné nějakou větou S' je nezbytnou podmínkou pro to, aby nějaké jiné věty S mohlo být smysluplně užito jako výpovědi (ať už pravdivé, či nepravdivé), pak říkáme, že S' je presupozicí (předpokladem) pro S . — V našem případě je tedy možno užít nějaké věty S obsahující sloveso *usnout* (*Děti už usnuly*) jen tehdy, jestliže předtím děti nespaly (neboli je-li pravdivá presupoziční výpověď typu S' *Před chvílí děti ještě nespaly*). Sémantik Fillmore (1969) pak upozornil na dvě důležité okolnosti: presupozice tvoří zvláštní složku významu jazykových jednotek (vedle „vlastního“ významu) a tato presupoziční složka nepodléhá negaci při negování dané jednotky. Tak např. u slovesa *usnout* tvoří presupozici (nebo přinejmenším je součástí presupozice) východisková situace, tj. ‚bdění‘ (srov. def. SSJČ ‚upadnout do spánku‘, v níž tato presupozice zachycena není); a skutečně, ve větné výpovědi *Děti ještě neusnuly*, obsahující sloveso v podobě záporné, není presupozice negována, tj. platí i nadále, že ‚bdí‘. (Je to ovšem samozřejmé a plyne to i ze samého pojmu presupozice. Z našeho hlediska pak tato skutečnost vyplývá z toho, že popření události záleží v popření přechodu (změny), takže se východiska nedotýká a popření závěru implikuje.)

⁷ Ve SSJČ se vykládá jen jako inchoativum, tedy ve významu ‚začínat (pořádně) hořet‘, což by odpovídalo vzorci sTp , či spíše pTp (viz dále); avšak spojení jako *Město se počalo rozhořívát neóny* (uváděné v SSJČ) dosvědčuje i význam postupného zesilování.

Pro nás je však důležitá ta okolnost, že SF významu událostních sloves obsahuje složky presupoziční (tj. slovesem přímo netvrzené, jen předpokládané) a že touto složkou bývá většinou východisko přechodu. (Může to však být i jiný komponent formule; např. u slovesa *vyměnit* ve významu, který má ve větě *Karel vyměnil prasklou žárovku*, tvoří presupoziční složku nikoli východisko, nýbrž závěr, tj. nová žárovka; srov. příslušnou SF $(x_1Ly) TA(e) (x_2Ly)$ s korespondencemi $x_1 \sim$ ‚prasklá žárovka‘, $x_2 \sim$ ‚nová žárovka‘ a $e \sim$ ‚Karel‘. Tato skutečnost má své důsledky i pro příslušné větné struktury. Tak např. je zřejmé, že ve větě *Karel vyměnil prasklou žárovku* neodpovídá žádný konstitutivní větný člen presupoziční složce SF slovesa *vyměnit*; tato složka může být vyjádřena jen členem fakultativním („...vyměnil ... za novou“). (Srov. k tomu Daneš 1972a.)

Při další, detailnější analýze přihlížíme jednak k různým typům situací a procesů tvořících složky událostí, jednak k různým typům přechodu:

B) Klasifikací podle typu přechodu (T) docházíme k třídám značně obecným, a to křížícím se s klasifikací podle A a převyšujícím ji svým stupněm obecnosti (a tedy rozsahem tříd). Jde především o rozdíl, který lze ilustrovat např. slovesy a) (z)měknout, (u)hasnout, rozplakat se na jedné straně a slovesy b) (z)měkkčit, (u)hasit, rozplakat; spravovat; odnést na straně druhé. U sloves skupiny a) jde o přechod prostý, bezpříznakový, tj. konstatuje se pouze změna, která se děje s nějakou entitou, aniž se uvažuje o tom, zda ji někdo jiný nebo něco jiného způsobuje. Jestliže např. řekneme o nějakém objektu, že *změkl*, konstatujeme, tím prostě, že přešel z jednoho stavu (relativní tvrdosti) do stavu jiného, totiž relativní měkkosti, nic víc. K této změně mohlo sice ve skutečnosti dojit samovolně, nebo působením nějakého živého či neživého činitele, ale o tom se slovesem *změknout* nevyjadřujeme; co do tohoto bodu jsou tedy slovesa typu a) bezpříznaková. Jasně se zde ukazuje nutnost lišit význam slovesa jakožto jazykovou „stylizaci“ poznávané skutečnosti (Mathesius), od poznávaných složek faktu mimojazykové skutečnosti, k němuž může být sloveso v promluvovém aktu referenčně vztaženo. Významem jazykového výrazu je jen to, co se posluchač z užití tohoto výrazu ve výpovědi výslovně dovídá.

Naproti tomu u sloves skupiny b) je součástí jejich významové struktury činný původce či agens přechodové změny (A). Tato slovesa bychom mohli nazývat tradičním termínem *kauzativa* (nebo *faktitiva*).⁸

Přechod typu prostého (bezpříznakového) budeme značit hvězdičkou (tedy T*), přechod působený agentem (kauzativní) symbolem TA.

Souvztažnost událostních sloves nekauzativních a kauzativních (pokud existují ve dvojicích) bývá v češtině vyjádřena někdy dvojicí slovotvornou (*měknout - měkkčit; hasnout - hasit, slepnout - oslepit*), reflexivizací (*rozplakat se - rozplakat*), nebo jde o dvojici formálně nespojitou (*dospět k - dovést k; stát se - udělat* [aby se stalo]), anebo existuje jen jeden z členů dvojice (*rozstonat se*). Některé původní historické souvztažnosti slovotvorné jsou dnes už více či méně zastřeny (*tavit - tát*,

⁸ V užívání těchto termínů je dost nejednotnosti, zejména v tom, zda jich užívat jen pro kategorie gramatické (především slovotvorné), anebo pojímat je jako skupiny sémantické (srov. i Achmanová, 1966). Přidržíme se pojetí Havránkova, jak je stručně a výstižně podáno v České mluvnici (§ 127). Tzn., že kauzativa jsou pro mne sémantickou skupinou sloves (jen zčásti jim v češtině odpovídají kategorie slovotvorné a protějšky nekauzativní), a to takových, která vyjadřují tu činnost nějakého agentu, která působí nějaký přechod (změnu) v našem smyslu, tj. přivádí nějakou entitu do jistého stavu nebo činnosti. Budou tedy kauzativy v našem smyslu slovesa jako *obměkkčit, spravovat, získat, vytvořit, přenést, uvařit, vysvětlovat, pověsit, hasit, rozdovádět* atp.

topit - tonout // topit se). Formální vztah mezi reflexívem a nereflexívem zdá se naznačovat, že se v češtině chápe kauzativnost jako primární produkt „zudálostňující transformace“, kdežto událostní sloveso nekauzativní (zvratně) je sekundární (*smát se > rozesmát > rozesmát se*).

Zkoumáme-li podrobněji slovesa kauzativní, zjišťujeme, že složkami jejich SF mohou být buď situace (různého druhu) (např. *změkčit (xNy) TA (xNz)*; *získat (yPx) TA (yPx)*, *vytvořit (xE) TA (xE)*, nebo procesy, a to buď s nositelem (*uspat (N(x)d₁) TA (N(x)d₂)*), procesorem (*rozezpívat (PR(x)d) TA (PR(x)d)*) nebo, avšak zřídka, s agentem (zřejmě čeština většinou nevyjadřuje význam ‚způsobit, aby někdo vykonával (přestal vykonávat) nějakou tranzitivní činnost‘ jednoslovně; *rozhovořit někoho existuje*, stěží však **rozhovořit někoho o zážitcích z války*). Působitelem (agentem A) přechodu je buď nějaký element, který není součástí východiska ani závěru (tak je tomu u sloves *změkčit, vytvořit, uspat, rozezpívat*), anebo takovou součástí je (u sl. *získat*) proměnná *x*. V prvním případě jde o agens *externí*, v druhém o *interní*. Toto lišení lze zavést i do formule a psát pak *(xNy) TA(e) (xNz)* pro *změkčit* a *(yPx) TA(x) (yPz)* pro *získat*.

Zatím jsme uvažovali případy, kdy nějaký proces je dosazen za proměnnou *v* nebo *z* nebo za obě. Avšak je i jiný způsob, kterým se proces stává součástí událostní formule. Může být totiž dosazen za *T*, tj. toto *T* jakožto proces zcela obecný (přechod) může být významem nějakého procesuálního slovesa specifikován. Tak např. význam slovesa *přeskočit // přeskakovat* (potok) se může interpretovat tak, že do obecného vzorce *(xL₁y) T (xL₂y)*, tj. do vzorce události založené na přechodu z konstelace *L₁* proměnných *x, y* do konstelace *L₂* týchž proměnných se dosadí jakožto „realizátor“ tohoto přechodu procesuální sloveso *skočit // skákat se* SF *(PR(x)d)*; přitom platí tyto korespondence: *d ~ T, x ~ x* a zároveň se specifikuje i přechod *T* (v podobě nespecifikované mu odpovídají i slovesa typu *přenést, dopravit* (přes potok) apod., zřetelně kauzativní s externím agentem). Poněvadž je procesor jako součást přechodu zároveň i jeho vykonavatelem, je třeba předpokládat, že *T* se specifikuje na *TA(x)*, což předpokládá korespondenci *PR(x) ~ A(x)*, neboli přehodnocení procesora na agens události (srov. možnost parafráze ‚přemístil sebe z jednoho břehu potoka na druhý‘). Ve srovnání s tím slovesa typu *rozezpívat se, dozpívat* představují prostý přechod *(PR(x)d) T* (PR(x)d)*, resp. *(PR(x)d) T* (PR(x)d)*, neimplikují sémantické přehodnocení funkce *PR* na *A*, jako je tomu u typu *přeskočit* (srov. možnost parafráze ‚dali se do zpěvu‘).

Je si však třeba uvědomit, že u typu *přeskočit* jde sice o interní agens, avšak jeho postavení ve SF je odlišné od interního agentu u typu *získat*: zatímco u tohoto typu odpovídá tento agens elementu, který změnou neprochází, má u typu *přeskočit* funkci agentu právě element změnou procházející. Mohli bychom tedy podle povahy agense *A* třídit kauzativa na interní (*získat*) a externí (*obměkčit*), přičemž typ s interním agentem procesorským (*přeskočit*) bychom měli z interních kauzativ vyčlenit zvlášť jako (interní) semikauzativa.

Řekli jsme, že událostní slovesa vyjadřují v podstatě nějakou změnu (přechod). Je nesporně zapotřebí vyšetřit poměr elementu procházejícího touto změnou k funkcím nositele, procesora a agentu. Přitom je však nutno lišit funkci, kterou má nějaký element uvnitř dané situace (nebo daného procesu), od té funkce, kterou tento element získá, když se daná situace (nebo proces)

stane složkou události. Mohli bychom tu mluvit o přehodnocování sémantických funkcí situačních a procesuálních, prováděném skrze událostní přechod. V strukturních formulích našeho typu se objevuje jen jedna událostní sémantická funkce, totiž vykonavatel přechodu, agens (A), a to v modifikaci externí a interní. Při analýze a klasifikaci událostí není třeba další funkce uvádět. Tyto funkce se však objevují jako relevantní při analýze a klasifikaci sémantických struktur vět, v nichž se dané událostní sloveso objevuje. V rámci naší syntaktické koncepce, v níž je struktura každé věty charakterizována tzv. komplexním větným vzorcem (tj. vzorcem založeným na vzájemném vztahu větného vzorce formálně gramatického (GVV) a větného vzorce sémantického (SVV)), je sémantická struktura věty reprezentována vzorcem SVV, který vlastně představuje větné využití SF slovesa, uskutečňované skrze GVV. (Srov. Daneš 1972.) Zde si nyní povšimneme jen některých elementů SVV, totiž sémantické funkce (role) elementu levovalenčního a z pravovalenčních elementů pak jen funkce patientu, jímž budeme rozumět ten element, který prochází událostní změnou, a to takovou, jež je působena nějakým elementem jiným.

Uvedeme zde několik základních typů a připojíme celkové schéma třídění z hlediska akčnosti.

(1.1.1) *Maso změklo* (xNy) T^* (xNz): x přechází ze situace y do situace z , přechod je prostý, takže x má funkci nositele přechodové změny.

(1.1.2) *Karel usnul*: ($N(x)d_1$) T^* ($N(x)d_2$): x přechází ze stavu, kdy je nositelem děje d_1 , do stavu, kdy je nositelem děje d_2 , přechod je prostý, takže x má opět funkci nositele přechodové změny.

(1.2) *Třída se rozezpívala* ($PR(x)d$) T^* ($PR(x)d$): x přechází ze stavu, kdy není procesorem děje d , do stavu, kdy jím je; jde o přechod prostý, takže x má rovněž funkci procesora přechodové změny. — Obdobná situace je ve větě *Třída dozpívala*.

(2.1) *Karel přeskočil potok* (xL_1y) $TA(x)$ (xL_2y): x přechází z konstelace L_1 s objektem y do konstelace L_2 s objektem y ; není však patientem vzhledem k tomu, že přechodová změna je realizována procesuálním akčním slovesem *skákat*, jehož je x procesorem; má tedy x funkci interního agentu procesorského. Ani proměnná y však nemá funkci patientu.

(2.2) *Karel odešel* (xLy) $TA(x)$ (xLy): situace obdobná jako v předešlém případě, avšak proměnná y je jen presupoziciční.

(3.1) *Karel získal stipendium* (yPx) $TA(x)$ (yPx): x přechází ze stavu, kdy mu nepřínáleží y , do stavu, kdy k x přínáleží; přechod je uskutečňován rovněž proměnnou x , takže tato proměnná neprochází změnou a má funkci interního agentu. Proměnná y je pak patientem.

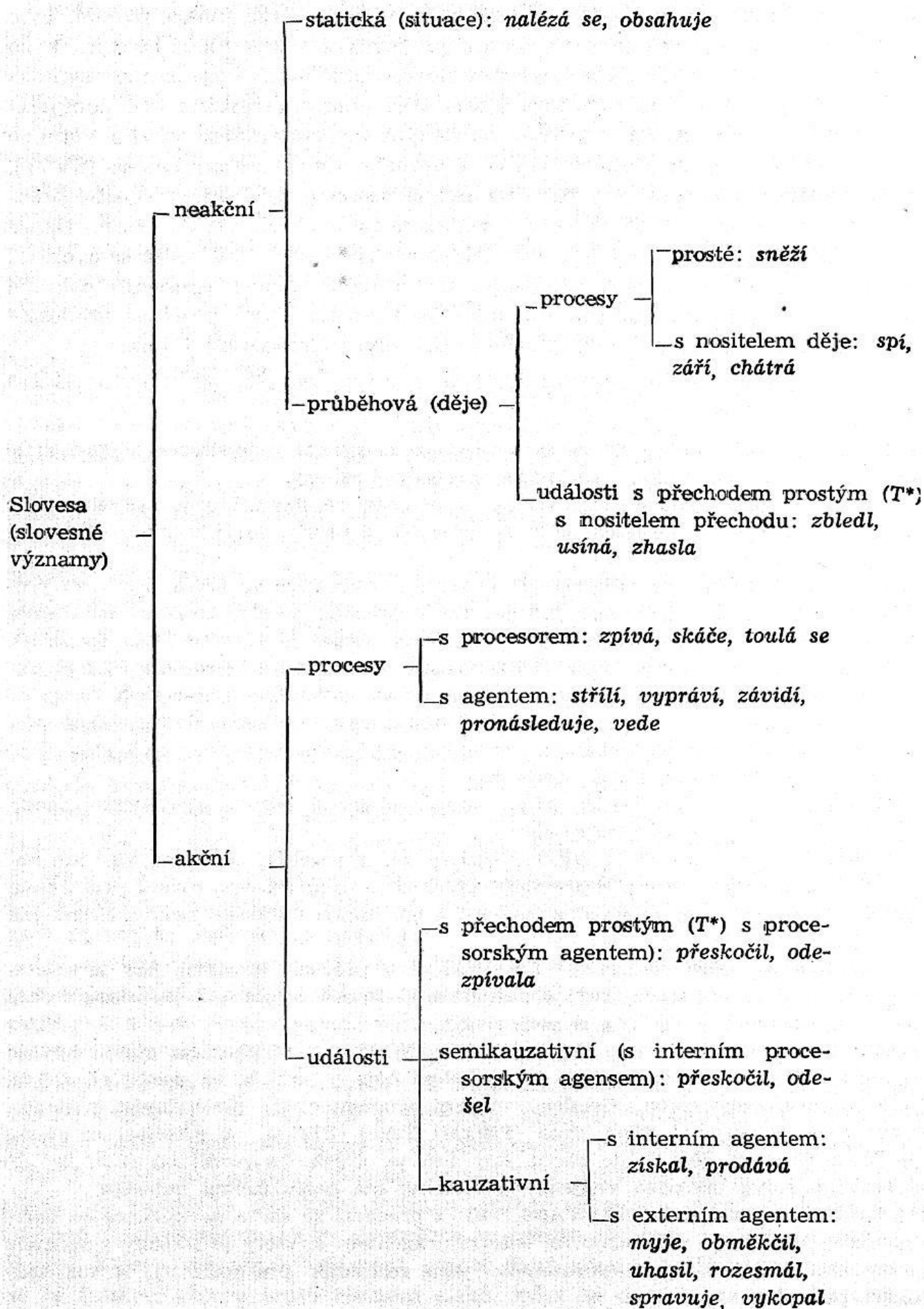
(3.2.1) *Karel obměkčil otce* (xNy) $TA(e)$ (xNz): x přechází ze stavu, kdy je nositelem vlastnosti y , do stavu, kdy je nositelem vlastnosti z , přechod je uskutečňován externím agentem e ; je tedy x patientem.

(3.2.2) *Tatínek uspal Karlíka* ($N(x)d_1$) $TA(e)$ ($N(x)d_2$): x přechází ze stavu, kdy je nositelem děje d_1 , do stavu, kdy je nositelem děje d_2 , avšak, na rozdíl od (1.1.2), bylo do závěrového stavu přivedeno vnějším agentem e ; má proto funkci patientu.

(3.2.3) *Karel rozezpíval celou třídu* ($PR(x)d$) $TA(e)$ ($PR(x)d$): x přechází ze stavu, kdy není aktorem děje d , do stavu, kdy jím je, avšak, na rozdíl od (1.2), byl do závěrového stavu přiveden vnějším agentem e ; má proto funkci patientu.

(3.2.4) *Karel vykopal jámu* (xE) $TA(e)$ (xE): x přechází ze stavu neexistence do stavu existence; přechod je uskutečňován externím agentem e , který je totožný s agentem procesuálního děje „kopat“ (dosazeného jako realizátor přechodu T); x má tedy funkci patientu.

(3.2.5) *Karla zvolil výbor předsedou (xNy) TA(e) (xNy)*: x přechází ze stavu, kdy není nositelem funkce y , do stavu, kdy tímto nositelem je; přechod je uskutečňován externím agentem e , proto má x větně sémantickou funkci patientu. (Proměnné y odpovídá obligatorní větný člen se specifickou sémantickou funkcí.)

C) Přicházíme nyní k tomu stupni analýzy a klasifikace událostních významů, na němž budou relevantní typy situací a procesů, které mohou být dosazeny na místa proměnných v , z v obecných formulích základních událostních typů získaných klasifikací na stupni A. Nepůjde nám tu ovšem o klasifikaci úplnou; spokojíme se uvedením nejdůležitějších typů a některých obecnějších jejich modifikací.

(1) Druhy událostí založených na formuli s_1Ts_2 .

(1.1) Situace xE (existenční): $(xE) T (xE)$ představuje události typu vznikového, kdežto $(xE) T (xE)$ události zánikové.⁹ Jejich podtřídy získáme křížením s klasifikací na stupni B, tj. podle různých typů přechodu; v tomto případě jde o přechody T^* a $TA(e)$. Tedy např.: $(xE) T^* (xE)$ vzniknout // vznikat, narodit se; $(xE) TA(e) (xE)$ (s)tvořit (u-, vy-),¹⁰ postavit (dům), sestrojít, napsat (román), vymyslet, vydat (nařízení); $(xE) T^* (xE)$ zaniknout // zanikat, vyhytnout; skončit (se); $(xE) TA(e) (xE)$ (z)ničit, (z)rušit, (z)likvidovat; skončit. Jednotlivé slovesné významy téže podtřídy se liší různou lexikálně sémantickou specifikací (obohacením) přechodu. Některá z nich – jako *vznikat*, *zanikat* – nevyjadřují nic jiného než právě čirý přechod (o způsobu přechodu ze stavu neexistování do stavu existování, resp. opačně, neříkají nic); reprezentují tak celou kategorii a mohli bychom je proto nazývat slovesy kategoriálními. Podrobnější analýza ukazuje, že slovesa nekategoriální jsou přinejmenším dvojího druhu: slovesa jako *stavět*, *rušit* nelze už dále rozebírat; naproti tomu slovesa jako *vymyslet* (zlepšení), *psát* // *napsat* (román) lze interpretovat tak, že je v nich proces přechodu vyjádřen procesuálním slovesem *myslet*, resp. *psát*¹¹ (ve významu „užívat písma“), či jinak řečeno, jde tu o „zudálostnění“ procesu. (Tento výklad o slovesech kategoriálních a o „zudálostňování“ platí mutatis mutandis i o dále následujících třídách.)

(1.2) Situace xLy (lokační):

(1.2.1) $(xLy) T (xLz)$ představuje události založené na změně v umístění nějaké entity x ; k podtřídě s T^* patří např. *přestupovat* (z autobusu na tramvaj), k podtřídě s $TA(e)$: *stěhovat* (někoho z Brna do Prahy), k podtřídě s $TA(x)$: *stěhovat se* (z Brna do Prahy). (K reflexivnímu typu *stěhovat se* lze dodat, že „reflexivizace“ se projevuje v tom, že externí agens se nahradí interním, a to totožným s elementem procházejícím změnou. Bylo by tedy možno mluvit o „sémantickém reflexivním kauzativu“, majícím blízko k semikauzativům, od nichž se liší co do interního agentu u typu *získat* tím, že v tomto typu jde o interní agens, který není totožný s elementem procházejícím změnou.)

(1.2.2) $(xLy) T (xLy)$; $(xLy) T (xLy)$; jde o události vyjadřující zmizení z místa y nebo objevení se na něm (T^*), o jeho opuštění nebo navštívení ($TA(x)$), o „odtransportování“ z místa y nebo „dopravení“ na ně ($TA(e)$). Např.: *zmizet*, *objevit se*; *odejít*, *vylézt*, *přiběhnout*; *odnést*, *přivést*; *vyjmout*, *nalepit*.

⁹ Srov. k tomu u Melčuka, Žolkovského a Apresjana „sémantické funkce“ *Caus* a *Liqu* (např. Apresjan 1967).

¹⁰ Vidové protějšky uvádím z úsporných důvodů jen příležitostně, nedůsledně.

¹¹ SSJČ dost dobře nerozlišuje několik různých významů sl. *psát*. Tak např. *psát žádost* uvádí sub 1, kdežto *psát román* sub 6, přičemž se sub 1 uvádějí zároveň i konstrukce typů *už umí psát* a *pero dobře píše*.

(1.2.3) Existují ještě různé jiné modifikace vztahu L . Např. vztah souvýskytu na jistém místě (srov. např. *navštívit*), místní konstelace (viz výše sloveso *přeskočit*).

(1.2.4) Dvoustupňový vztah s relátorem L je z logického hlediska asymetrický; inverzním vztahem k němu je vztah s relátorem L' . Zdá se, že tento vztah hraje jistou roli i v jazykovém vyjadřování: např. význam sl. *obsadit* (vojáci obsadili město) lze interpretovat v termínech L' takto: $(xL'y) TA(y) (xLy)$, tj. ve smyslu „město přešlo ze situace, kdy v něm vojáci nebyli, do situace, kdy tam jsou, přičemž interním agentem tohoto přechodu jsou vojáci“; obdobně *osázet* (zahradu ovocnými stromy), kde však jde o $TA(e)$. (Interpretace v termínech vztahu L není asi logicky vyloučena; avšak mnoho lingvistických symptomů svědčí o tom, že je zřejmě výstižnější interpretovat význam slovesa *osázet* (zahradu stromy) ve smyslu „způsobit, aby na zahradě byly stromky“ (L') než ve smyslu „způsobit, aby se stromky dostaly na zahradu“ (L); plyne to z významu prostého slovesa *sázet*). — Pomocí konverzní relace lze dobře vyložit i některé významové posuny. Např. slovesu *vybrat* (dopisy ze schránky) odpovídá SF $(xLy) TA(e) (xLy)$, s korespondencemi $x \sim$ dopisy, $y \sim$ schránka; avšak v konstrukci *vybrat poštovní schránku* jde o situace s inverzním vztahem $L' : (yL'x) TA(e) (yL'x)$, tj. jde o význam „vyprázdnit“, tj. „zbavit nějaký prostor toho, co se v něm nalézá“. (SSJČ dobře oba významy odlišuje a popisuje, ač z důvodů mně nepochopitelných je spojuje ve význam jediný.) Obdobně lze interpretovat významové dvojice jako *propíchnout* (jehlu látkou \times látku jehlou), *prorazit* (plech hřebíkem \times hřebík plechem), *prolít* (cedník vodou \times vodu cedníkem) apod. (Srov. k tomu článek „Prohnati kulku hlavou, prohnati hlavu kulkou“ od L. Janského, Jazykový koutek Čs. rozhlasu, První výběr, Praha 1949.)

(1.3) Situace xNy (atributivní). Prvky patřící do oboru proměnné y (tj. různé „vlastnosti“, „stavy“ apod.) jsou sémanticky dosti různorodé. My zde můžeme uvést jen několik ilustračních příkladů.

(1.3.1) $(xNy) T (xNz)$: s přechodem T^* : *změkknout, zkrotnout, zhubenět, spravit se; puknout, rozpadat se, srústat* (přechod celku na části nebo naopak); s přechodem $TA(e)$: *obměkčit, naplnit, osvobodovat, slepovat, uhladit, špinit; roztrhat, umývat, zavřít*; s přechodem $TA(x)$: *mýt se, umazat se, zavírat se*.

(1.3.2) $(xNy) T (xNy)$; $(xNy) T (xNy)$: s přechodem T^* : *zmoudřet, zplanět, dětinštět, zbarvit se*; s přechodem $TA(e)$: *čistit, zlidštit, nabílit, znevážit, objasňovat; spravovat, poškodit, (za)balit*; s přechodem $TA(x)$: *malovat se*.

(Jak už řečeno v souvislosti s negací, není mezi skupinou (1.3.1) a (1.3.2) jasná hranice.)

(1.3.3) Na stejných SF jsou založeny i významy některých sloves vytvářejících složitější větné konstrukce. Např. sloveso *prohlásit* (někoho za něco), *Karel prohlásil Honzu za zrádce*, má SF $(xNy) TA(e) (xNy)$, s korespondencemi $x \sim S_{acc} \sim$ Honzu; $y \sim$ za $S_{acc} \sim$ za zrádce; $A(e) \sim S_{nom} \sim$ Karel. Lexikální konstanta tohoto slovesa je velmi chudá (sloveso je jakoby sémanticky vyprázdněné — srov. Šmilauerova „slovesa neplnovýznamová“), verbum finitum vyjadřuje ve větě vlastně jen typ přechodu plus velmi obecnou charakteristiku, kdežto element y , který u sloves plnovýznamových bývá často vyjadřován verbem

finitem a tvoří tedy součást jeho sémantické konstanty, je zde vyjádřen jako proměnná (tj. větným elementem za S_{acc} , doplňkem).

(1.4) Situace yPx ; lze ji interpretovat jako vztah přináležitosti, anebo přivlastňování (posese); oba jsou navzájem v konverzním poměru (srov. např. Zimek 1960). Z jistých praktických důvodů budeme pokládat P za označení vztahu přináležitosti (osobě y náleží objekt x), kdežto P' bude konverzní vztah posese (x má y).

(1.4.1) $(yPx) T (yPx)$; jde o směnu „vlastníků“ (v širokém smyslu). Např. *koupit//kupovat* $(yPx) TA(w) (yPw)$, *prodat//prodávat* $(yPx) TA(x) (yPw)$; tzn., že jednou má funkci interního agentu nový vlastník (w), podruhé východiskový vlastník (x) (tím způsobem interpretujeme v rámci předložené koncepce vztah obou sloves, nazývaných Lyonsem aj. „konverzní“). — Poněkud složitější SF odpovídá slovesu *(vy)měnit* ve významu, který má např. v konstrukci *Karel vyměnil auto za chatu* $((yPx), (zPw)) TA(x) ((zPx), (yPw))$: ve hře jsou dva vlastníci (x, w), dva vlastněné objekty (y, z), směna vlastníků a navíc se tu událost prezentuje z hlediska jednoho z vlastníků (x), vystupujícího ve funkci interního agentu přechodu. Ještě komplikovanější strukturu má význam sl. *vyměnit si* v konstrukci typu *Nevěsta a ženich si vyměnili prsteny*: $((y_1Px), (y_2Pw)) TA(x, w) ((y_2Px), (y_1Pw))$. — Přechod s agentem externím představuje význam sl. *vyměnit* v konstrukci *Oddávající vyměnil snoubencům prsteny*.

(1.4.2) $(yPx) T (yPx)$; $(yPx) T (yPx)$: jde o slovesa nabývání a ztráty, dávání a brání. Příkl.: s přechodem T^* : *přijít o něco*; s přechodem $TA(x)$: *získat, opatřit si, ztratit*; s přechodem $TA(e)$: *vzít, věnovat*.

Poznámka: O tom, že situace typů E, L, P nelze vždy přesně rozhrančit, byla už zmínka výše; ostatně to není z našeho hlediska ani příliš důležité.

(1.5) Z ostatních situací vybíráme ukázkou jen příklad na vztah podobnosti a souladu (\sim) a jeho opaku, tj. vztah různosti a nesouladu (x). Tak např. sl. *přizpůsobit* (něco něčemu) odpovídá SF $(x \times y) TA(e) (x \sim y)$; *přizpůsobovat se* $(x \times y) TA(x) (x \sim y)$. Jeho antonymem je *odlišit (se)*,¹² které má SF inverzní, tj. východisková situace a závěrová situace si vymění místa. V tomto zjištění lze spatřovat obecný výklad antonymie v naší koncepci; příklady byly vlastně uvedeny v každé podtřídě (zejména jde o přechody obecného typu sTs, sTs).

(2) Události založené na formulích $pTp, pTp; p_1Tp_2$

(2.1) Procesy neakční $(N(x)d)$: příkl. s přechodem T^* : *zhasnout, usínat; rozhořivat se, rozstonat se, dohořet*; s přechodem $TA(e)$: *uhasit, uspat*.

(2.2) Procesy akční s procesorem $PR(x)d$: příkl. s přechodem T^* : *smát se, rozvádět se; dotančit*; s přechodem $TA(e)$: *rozesmát, rozdovádět, rozcvičit*. Příklady na typ pTp , tj. na význam „způsobit, aby někdo přestal s nějakou procesuální činností“ se mi nepodařilo najít; patrně se v češtině užívá jen perifrází (srov. též *roztančit se* proti *roztančit* (někoho), ale *dotančit* (bez se)).

(2.3) Procesy akční s agentem $A(x)d(y); A(x)d(y,z)$: příkl. s přechodem T^* : *rozhovořit se, dohovorit, dobojovat*; s přechodem $TA(e)$: *rozhovořit*. Příkladů je málo, a to většinou jen od sloves jistých podtypů.

¹² Sloveso *lišit se* je ovšem nedějové, situační; *odlišovat se* je pak dvojí: (1) rovněž situační (= *lišit se*), (2) dějové „snažit se stát odlišným“.

Od analýzy a klasifikace dalších událostních typů tu pro nedostatek místa upouštíme. Také nebudeme probírat způsoby zapojování procesuálních sloves do přechodu T. I tak je však patrné, že mezi událostními slovesy převažují ta, jejichž SF obsahuje ve východisku a závěru situace, kdežto slovesa založená na procesech jsou mnohem řidší; procesy se patrně více uplatňují jako „realizátoři“ přechodu T.

Předložený náčrt je opravdu jen pokusem, který má daleko k relativní definitivnosti; leccos jen naznačuje a některých otázek se téměř ani nedotkl (jako např. vztahu k oblasti vidu, slovesného rodu, reflexivnosti a tvoření slov). Přesto se však domnívám, že stojí za to dále na něm pracovat, neboť se jeví jako vhodný základ jak pro dosažení větší systematickosti v analýze a popise lexikologickém a lexikografickém (umožňuje lišit různé vrstvy a složky lexikálního významu a soustavně a konzistentně zjišťovat, v čem se různé významy shodují a liší), tak pro soustavný rozbor a popis struktur větných (což je vlastním cílem této práce).¹³

Odkazy na literaturu

- O. S. Achmanova, 1966, *Slovar' lingvističeskich terminov*, Moskva.
 Ju. D. Apresjan, 1967, *Eksperimental'noje issledovanije semantiki russkogo glagola*, Moskva.
 F. Daneš, 1968, *Sémantická struktura větného vzorce*, Otázky slovanské syntaxe II, Brno, s. 45—49.
 1968a, *Some thoughts on the semantic structure of the sentence*, *Lingua* 21, 55—69.
 1970, *Semantic considerations in syntax*, Actes du Xe Congrès international des linguistes, Bucarest, s. 407—413.
 1970a, *Kritický přehled bádání o sémantické struktuře věty a s ní souvisící klasifikaci sloves rkp.*; (zpracováno pro vnitřní potřebu ÚJČ ČSAV).
 1971, *Větné členy obligatorní, potenciální a fakultativní*, *Miscellanea Linguistica*, Olomouc (v tisku).
 1972, *Sémantická struktura slovesa a struktura věty*, Sborník na počest 60. narozenin E. Paulinyho, Bratislava (v tisku).
 1972a, *Poznámky k struktuře slovesných významů*, Sborník na počest 60. narozenin Š. Peciara, Bratislava (v tisku).
 C. J. Fillmore, 1969, *Types of lexical information* ve sb. *Studies in syntax and semantics* (red. F. Kiefer), Dordrecht.
 B. Havránek, 1928, *Genera verbi v slovanských jazycích I*, Praha.
 B. Havránek - A. Jedlička, 1968, *Česká mluvnice*, Praha.
 O. Jespersen, 1924, *The philosophy of grammar*, London.
 F. Kopečný, 1958, *Základy české skladby*, Praha.
 J. Kořenský, 1971, *K problémům větnésémantických funkcí nedějových významů českého slovesa*, *SaS* 62, 1971, s. 208—216.
 J. Lyons, 1968, *Introduction to theoretical linguistics*, London.
 I. Němec, 1968, *Principy staročeského slovníku*. Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratk. Praha, s. 19—49.
 V. Skalička, 1960, *Über die besonderen Formen der Syntax*, sb. *Rusko-české studie*, Praha, s. 37—42.
 1962, *Das Wesen der Morphologie und der Syntax*, *SlavPrag* IV, s. 123—127.
 P. F. Strawson, 1952, *Introduction to Logical Theory*, London.
 A. R. White, 1968, *The Philosophy of Action*, London.
 G. H. von Wright, 1963, *Norm and Action. A logical inquiry*, London.
 R. Zimek, 1960, *K chápání posesivnosti*, *Rusko-české studie*, Praha, s. 131—156.

¹³ Tato stat' představuje dílejší výsledky soustavného výzkumu gramaticko-sémantické struktury české věty, prováděného v odd. gramatiky Ústavu pro jazyk český ČSAV. Členům této pracovní skupiny, Z. Hlavsovi, J. Kořenskému a N. Svozilové, vděčím za mnohé cenné podněty vzešlé z inspirativní spolupráce s nimi.

An Attempt at the Structural Analysis of Verbal Meanings

Verbal meanings may be divided into three major groups: (1) static "situations", (2) dynamic (a) "processes", (b) "events". Situations (*s*) are mostly relations of a locative, possessive, attributive, and other character (xRy); events (*e*) are such verbal meanings, that may be described as a transition (*T*) from an opening (*o*) to a closure (*c*): oTc ; the domain of the variables *o* and *c* is constituted by situations, processes, and events. Processes are such dynamic verbal meanings that are not events; they may be classified into (1) active processes, that are either actions (with an agent and at least one further participant), or activities (with a 'processor' only); (2) non-active processes (with a bearer of *p*); (3) unstructured processes.

The classification of events proceeds (1) according to the type of *o*, *c*: s_1Ts_2 , sTp , pTs , p_1Tp_2 , uTs ; with a negative element: sTs , sTs , $pTp\dots$; (2) according to the type of *T*: (a) non-agentive transitions T^* ; (b) agentive (causative) transitions with an external agent $TA(e)$, with an internal agent $TA(x)$, with an internal agent/processor $TA'(x)$; (3) according to different types of *s* and *p*. — A process may enter into an event even as a "realizer" of the transition *T*.

Some illustrative English examples of the structural formulas of events:

(a) based on an locative *s*: $(xLy) T^* (xLy)$, e. g. "John disappeared from Prague." — $(xLy) TA(e) (xLy)$, e. g. "John left Prague." — $(xLy) TA(e) (xLy)$, e. g. "They took John away from Prague."

(b) based on an attributive *s*: $(xNy) TA(e) (xNy)$, e. g. "The committee voted John into the office." (The opening situation represents a presupposition only.)

(c) based on a possessive *s*: $((xPy), (wPz)) TA(x) ((xPz), (wPy))$, e. g. "John exchanged his car for a small house."

(d) based on a non-active *p*: $(N(x)p) T^* (N(x)p)$, e. g. "The light died away."

(e) the formula uTs based on a *L*-situation: $((yLy) TA(x) (xLy)) TA(x) (xLy)$, e. g. "John returned to Prague."

The proposed analysis appears not only as an available basis for a more systematic and coherent analysis and description in lexicology and lexicography, but also as a necessary prerequisite for the description of the semantic structure of the sentence, since this structure represents a syntactic employment of the structural formulae of verbal meanings.